

TRADICINĖS ARCHITEKTŪROS TĘSTINUMAS ŠIUOLAIKINIAME KAIME

Aistė Andriušytė

Vilniaus Gedimino technikos universitetas

Rasa Bertašiūtė

Kauno technologijos universiteto Architektūros ir statybos institutas

Simona Benetytė

Verslininkė (Vilnius)

Anotacija

Tradicinės architektūros tęstinumo šiandieniniame Lietuvos kaime klausimus šiame straipsnyje siūlome spręsti, išskiriant pagrindinius jos sandaros bruožus. Šie bruožai kartoja mus supančioje gamtoje esančius dėmenis, kraštovaizdžiui būdingus erdvių derinimo ypatumus. Svarbu atsižvelgti ir į regioninius požymius. Nuo XX amžiaus pirmosios pusės ir iki šiol teiktuose projektiniuose siūlymuose į šį aspektą nepakankamai atsižvelgta. Kintant gyvenenai ir funkcinėms erdvių poreikiui, būtina rasti išraiškos priemonės, atitinkančias vidinę architektūros paveldo raidos logiką, nustatyti, kurios dalys jau yra pribrendusios pokyčiams, o kurios gali ir turi išsaugoti senąsias formas.

Pagrindiniai žodžiai: tradicinė architektūra, tęstinumas, struktūriniai požymiai, regioniniai bruožai.

Įvadas

Nuoseklią tradicinės kultūros raidą sustabdė XX a. vidurio permainos ir ji jau savaime nebeatsistato, nes į kaimo kultūrą įsiskverbė industrializacija ir globalizacija. Pasikeitusios visuomenės vertybės nebesisieja su tradicine gyvenena, kurios raiška kasdien nyksta dėl neišvengiamų modernizacijos procesų. Tad kyla principinis klausimas: ar mes, šiandieninė visuomenė, turime teisę, norą ir galimybę įtakoti šio proceso kryptį ir atkurti raidos, kuri buvo prievarta nutraukta, tęstinumą.

Esminis tradicinės kultūros bruožas yra sustyguota dermė tarp žmonių kūrybinės raiškos ir supančios aplinkos. Prigimtinėje kaimo kultūroje gamtos ir žmogaus santykis yra pagrįstas abipusiais mainais ir lygia-teisiškumu. Žmogaus būstas ir jo sukultūrinta aplinka suvokiama kaip organiška gamtos bei visatos dalis. Natūraliai kaimo žmogus ir gyvena su šia nuostata: gerbia gamtą, perima iš jos ir sodybos sandaros principus, ir medžiagas, ir formų pobūdį. Kiekvienas geografinis žemės lopinėlis savaip koreliuoja su žmogaus veikla. Šios sąveikos pasekmė – tradicinių kultūrų įvairovė.

Tradicinės kaimo architektūros apibūdinimui ypač svarbūs kiekvieno atskiro regiono kraštovaizdžio ypatumai, kurie nuosaikiai koreguoja plačiau paplitusias

formas, įtakoja lokalias jų variacijas. Tuo tarpu miesto architektūra yra sukurta kitokiu bendrabūvio principu, kur santykis su gamta sunkiai pastebimas arba dažnai tiesiog ignoruojamas. Miesto kultūros skverbimasis į kaimą sukelia žmogaus ir gamtos konfliktą, kurio neįmanoma išspręsti savaiminėmis priemonėmis. Tam reikalinga pasitelkti specialius tyrinėjimus, mokslines išvalgas ir tolimesnius veiksmus, reglamentuojančius žmogaus veiklą, siekiant suvaldyti aplinką niokojančią industrijos reiškinių plėtrą.

Straipsnyje pristatomo tyrimo tikslas yra nustatyti struktūrinės prielaidas šiandieniniam tradicinės architektūros tęstinumui, kuriomis remiantis būtų galima sukurti rekomendacijų ir kriterijų šiuolaikinės kaimo architektūros projektavimui sistemą. Tam pasitelkiama etninės architektūros planinės erdvinės ir kompozicinės struktūros analizė, indukcijos būdu išskiriami būdingi požymiai ir parodoma, kaip jie gali būti pritaikomi šiuolaikiniuose interpretaciniuose projektuose.

Tautinio stiliaus paieškos kaimo architektūroje

Bandytų profesionaliai spręsti kintančios kaimo gyvenenos ir tradicinės architektūros derinimo klausimus būta jau tarpukaryje. Paminėtini Januševičiaus, Reisono leidiniai (Januševičius, 1917; Reisonas, 1926, 1928), Žemės ūkio rūmų „Kaimo statyba“ (Švipas, 1936). Juose pagrindinis dėmesys sutelktas į naujus patogumo ir sanitarinius reikalavimus, statybos principų aiškinimą, pateikiami pasiūlymai, kaip projektuoti taisyklingą stačiakampę sodybą, kaip statyti modernų kompaktiško plano namą. Tačiau šalia praktinių dalykų vienas iš svarbiausių uždavinių buvo tautinės tradicijos puoselejimas. Ši tema nebuvo aiškiai įvardijama, bet nuolat primenama ir pabrėžiama, kaip būtinybė išlaikyti tautinį stilių (Bertašiūtė, Čepinskis, 2011). Tautinis stilius nebuvo aiškiai formuluojamas ar kaip nors medžiagiškai apčiuopiamas, bet greičiau tai buvo intuityvus siūlymas pakartoti stogų formas, angų ritmą, apdailos bei puošybos raštus. Šiandien galima drąsiai teigti, jog šie pasiūlymai

puikiai įsirašė į keliamos problemos sprendimo istoriją ir padarė ženkliai įtaką tarpukario sodybų išvaizdai, deja, ne vien teigiamą, nes sodybos staigiai suvienodėjo ir ėmė prarasti regioninius bruožus. Pokariu, sekant šia kryptimi, toliau ieškota sprendimų, kaip išsaugoti kaimo statybos savitumą, nors buvo akcentuojamas kolektyvinio ūkio pranašumas ir privačios erdvės mažėjimas (Baršauskas, 1956). Sovietinė įtaka labiausiai atsispindėjo gyvenviečių planavime, o pastatų architektūra darėsi dar labiau kompaktiška, namo kontūras artėjo į kvadrata, patalpos smulkėjo. Tačiau išorinėje raiškoje vis dar stengtasi nenutolti nuo tradicijų: stogai - šlaitiniai, o angų dydžiai ir apdaila primena senuosius statinius. Buvo leidžiami projektų katalogai (pvz., Kolūkiečio gyvenamasis namas, 1951), kuriuose, neprieštaraujant socialistinio realizmo ideologijai, tradiciškai papuošti lėkiai, karnizai, priėngiai, durys, langai, langinės. Vėliau visa tai nuosekliai pakeitė karkasiniai pigios statybos neva modernistiškai santūrus „Alytaus namukai“, kuriuose tradicijas ženklino jau tik šlaitiniai stogai ir angų dydžiai.

Atgavus nepriklausomybę tradicinės kaimo architektūros tęstinumo klausimai vėl nedrąsiai sprendžiami. Daugėja projektuotojų, savininkų bei paveldosaugininkų, bet kartais ir teoretikų, tęsiančių prieškarinio ir pokario idėjas (Čigriejus, 1994). Šiaulių universiteto Kaimo plėtros tyrimų centro rengiamose konferencijose „Šiuolaikinio kaimo vizija“ kone kasmet keliamos strateginės su kaimo būstu, gyvenamąja erdve susijusios problemos, akcentuojama besikeičianti kaimo kaip gyvenamosios erdvės samprata, svarba bei būtinybė ją kryptingai tvarkyti (Jasaitis, 2008; Jankuvienė, Jasaitis, 2009; Vosyliūtė, 2010). Tačiau tokio pobūdžio svarstymuose beveik nedalyvauja architektai, ir tai lemia, kad nevyksta diskusija tarp teoretikų ir praktikų, tarp tradicionalistinio ir modernistinio požiūrių architektūrinės raiškos lygmenyje. Netgi, pavyzdžiui, Lietuvos kaimo turizmo asociacijos skelbiamas Lietuvos kaimo turizmo sodybų konkursas nesulaukia pakankamo architektų dėmesio (Lamauskas, 2010). Todėl ir sisteminių atsakymų kol kas trūksta. Ypač jie svarbūs saugomų teritorijų specialistams, kuriems kone kasdien tenka su jais praktiškai susidurti. Tad problema – kaip šiuolaikinę kaimo statybą derinti prie tradicinės architektūros formų – Lietuvoje vis dar aštri. Studijuojantieji architektūrą labai menkai supažindinami su etnine architektūra, jos vertėmis bei principais, ir tai atsispindi šiuolaikiniuose kaimui skirtuose projektuose, kurie krypsta arba į modernumą, arba į kičą – tik kai kurių tradicinių elementų (dažniausiai medžiagiškumo ir puošybos elementų) pritaikymą. Trūksta ir visuomenės švietimo, todėl akivaizdus lietuvių palankumas medinei statybai dažnai, deja, tėra sentimentalus vakarietiško pavyzdžių mėgdžiojimas, paplitęs tekintų rąstų, netektoniškų konstrukcijų, perteklinės puošybos elementų.

Siekiant spręsti keliamą problemą siūloma pradėti nuo struktūrinių tradicinės architektūros erdvinės organizacijos studijų, kuriose daugiau ar mažiau dalyvauja, deja, kol kas pavieniai šios srities tyrėjai (Kaimo architektūra, 2008–2009; Andriušytė, 2010). Egzistuoja tam tikri kompozicijos principai – gilieji erdvės sandaros dėsniai, kuriais remiantis galima apčiuopti tęstinumo gijas; viena – juos nustatyti teoriškai, antra – pritaikyti praktiškai. Kol kas tenka remtis daugiau ar mažiau intuityviomis išvalgomis – hipotezės metodu, leidžiančiu spėti gamtos ir sukultūrintos žmogaus gyvenamosios aplinkos struktūrinius ir kompozicinius atitikmenis bei parodyti, kaip jie gali būti panaudoti šiandien projektuojant kaimo vietovėms skirtus pastatus, atitinkančius senųjų sodybų sandaros principus. Vienas bandymų susisteminti ir projektiniais pasiūlymais iliustruoti išvalgas pateiktas 2010 m. išleistame kataloge „Kaimo statyba: Rytų Aukštaitija“ (Bertašiūtė, 2010). Tai kompleksinis atsakymų į klausimą apie tradicinės kaimo architektūros tęstinumą bandymas. Tai atsakingas ir atsargus žingsnis, kol kas kuo mažiau nutolęs nuo tradicinių pavyzdžių, tarsi matuojantis naują rūbą.

Senujų sodybų sandaros principai ir šiuolaikinė jų interpretacija

Aptariamas katalogas yra skirtas Rytų Aukštaitijos regionui, kuris apima santykinai nedidelį Lietuvos plotą į rytus nuo Giedraičių, Anykščių, Svėdasų, bet yra itin išraiškingas reljefo įvairove, ežerų ir miškų gausa, turtingu kaimo kultūros paveldu. Kalvelės, tanki atvirų ir uždarų erdvių kaita ir tik vietomis, pavyzdžiui, nuo piliakalnių, atsiveriantys platūs horizontai nuo seno supo padriko plano kaimus, nors daugelis gyvenviečių buvo paliestos Valakų reformos ir surikiuotos palei ištiesintas gatves. Tačiau ir šios pasidavė netolygaus reljefo žaismui, jose pilna skirtingų perspektyvų, posūkių, netikėtų vaizdų. Ilgametis kaimo architektūros tyrėjas Kazys Šešelgis taip aprašo Gilužių kaimą Molėtų rajone: „Gatvės trasa gerai pritaikyta prie reljefo, jos nežymūs vingiai atitinka ežero kranto liniją. Išilginis gatvės profilis banguotas. (...) Nedideli gatvės vingiai ir išilginio profilio nelygumai padėjo susiklostyti sudėtingoms daugiaplanėms jos perspektyvoms“ (Šešelgis, 1998, p. 159).

Išskirtinis bet kurio etnoso tradicinės architektūros bruožas – darna su aplinka, su gamta, kurios apsuptyje buvo kuriamos gyvenamosios erdvės. Ji teikė medžiagas statyboms, įkvėpė formų pobūdį bei derinius. Klimato sąlygos tiesiogiai įtakojo tūrių konfiguracijas, proporcijas: stogų nuolydis statesnis ten, kur daugiau lietaus, ir tai nesunku matyti lyginant Šiaurės ir Pietų Europos kraštų kaimo trobesius. Nuosakių derinių, švelnių formų Lietuvos kraštovaizdis supo nežymiai nuo jo besiskiriančias kaimo sodybas: jose galima

matyti jautrius stambių ir smulkių, uždarų ir atvirų, monumentalių kaip girios juosta plėmų ir nedidelių išraiškingų dėmių tarsi spalvotų žiedų derinį, artimus ir tolimus planus, aukštus ir žemus želdinius, daugybę formų, kurios tarpusavyje nekontrastuoja, o tik papildo viena kitą. Nėra aštrių kampų, kontrastų, itin taisyklingų formų, vizualiai aplinką gožiančių stambių plokštumų, ryškių spalvų, aštrių kampų, iššaukiančios puošybos. Nežymios formų ir dydžių variacijos kuria sudėtingą vienovę, hierarchiškai organizuotą daugiasluksnę visumos sandarą, kurioje telpa kone visas gyvenimas, o nematomi ryšiai, vienijantys jos dalis, atitinka bendrus gyvų organizmų bei meno kūrinų sandaros dėsnius. „Žmogus yra įsietas į natūralių ritmų sistemą, kurie įvairiomis geografinėmis ir kultūrinėmis sąlygomis pasirodo jo elgesyje taip, kad žmogui sukūrus architektūrą, ši sistema atsispindi erdvės dinamikoje ir formoje“ (Аpayxo, 1982, p. 145).

Sodybos erdvė formuota remiantis tikslingumo, praktiškumo kriterijais, kurie koreliuoja su estetinė pajauta ir mitiniu suvokimu – pamatiniu pasaulio tvarkos modeliavimu. Erdvinė sodybos sandara pirmiausia ir pagrįsta atvirų erdvių – kiemų – deriniu. Erdvė tarsi vyrauja: ne pastatas pūpsa sklypo viduryje, o plyti kiemas, kurį supa pastatai, želdiniai, tvoros, už jo kitas, trečias. Dažniausiai būna bent keli kiemai. Senose sodybose, pagrindinio kiemo viduryje, priešais namą augdavęs ąžuolas, tarsi žymintis Pasaulio ašį, visa ko centrą. Kiemai ir kitos erdvės raiškiai išskirstomi ir dėstomi pagal patirtimi pagrįstą logiką: gerasis kiemas atskiriamas nuo ūkinio, besančio šalia tvartų, toliau yra kluoniena, sodas, daržai, kūdros. Gerajam kiemui tenka ypatinga svarba: jį supa pirkia ir svirnas, išsiskiriantys puošyba, gėlių darželiai, koplytstulpiai. Būdinga, kad ties įėjimais į šiuos pastatus dažnai būna prieangiai ir priesvirniai – pusiau atviros erdvės, suminkštinančios perėjimus iš išorės į vidų ir kuriančios sudėtingą masių ir ertmių žaismą, taip pat ir gamtinėms struktūroms būdingą erdviškumo efektą. Toks pusiau uždarų erdvinių darinių persipynimas pripildo visą sodybą: tai ir prieangių, gilių užlaidų su kyšančiais gegnių galais, ir želdinių, tvorų, žardų, šulininių rėmų, koplytstulpių, net ir puošybos ažūrai, tarsi virpinantys orą, minkštinantys statinių ribas, kraštus, angas. Taip ir Lietuvos gamtoje retai patenkame į visai uždarą ar kiek akys užmato atvirą erdvę: čia vyrauja puserdvės, nedidelių tūrių ir ertmių deriniai, ir tik kartais jie susilieja į monumentalius masyvus, kurie priartėjus vėl išsiskaido ir atskleidžia savo sudėtingą vidų.

Vienas pirminių sodybos erdvės organizavimo principų – orientacija pasaulio šalių atžvilgiu. Paprastai gerasis kiemas bei pagrindinis gyvenamojo būsto įėjimas atgręžiamas į pietus ar pietryčius, kad šios sodybos dalys būtų saulėtos ir sausos. Šiomis kryptimis stengiasi orientuoti ir krikščiasuolę (gerąjį namo kam-

pą), kadangi rytų ir pietų kryptys nuo seno laikytos ypatingomis. Akivaizdūs gamtos elementai, užpildantys sodybos erdvę – želdiniai. Tai ir kiemo žolė, ir gėlių darželiai, ir vaismedžiai, dideli medžiai. Ažuolai, klevai, uosiai, liepos ir kiti lapuočiai medžiai lietuvių sodyboje atlieka ypatingą vaidmenį: jie saugo ir gairina, jie skiria erdves, kiemus, jų mitinis krūvis vis dar gyvas žmonių sąmonėje. Didelius medžius sodindavo sodybos pakraščiais, ties kiemo vartais, šiaurinėje pusėje ar siekiant atskirti kiemų erdves. Kiemų dydžiai, tarpai tarp pastatų buvo nuo vieno iki trijų pastatų aukščių - tokie atstumai leidžia suvokti erdvę kaip visumą ir tuo pačiu jos neužspaudžia, lieka vietos kiemams (žr. 1 pav.)

Pastatų sandaros ypatumai

Pastatų sandara remiasi gyvenimo keliamais reikalavimais, kurie vienija ir funkcinius, ir konstrukcinius, ir mitinius motyvus. Pastatas visų pirma – tai praktiška uždara erdvė, pritaikyta gyvenamajai, ūkinei ar kt. žmogaus veiklos funkcijai. Funkcinių poreikių įgyvendinimą lėmė techninės galimybės, tai yra įrankiai, medžiagos, statybos būdai, įgūdžiai bei jau minėtosios gamtinės sąlygos. Sociokultūrinės ir gamtinės sąlygos lėmė ir regioninius architektūros savitumus – tiek sodybos erdvių struktūras, tiek pastatų planus, formas ar medžiagiškumą, konstruktyvo, apdailos, puošybos pobūdį. Tradicinėje Lietuvos architektūroje statinių formos paprastos ir praktiškos, dažniausiai sudarytos iš stačiakampių rentinių. Pailgos formos plano tūrį dengia šlaitinis stogas, kuris vyrauja siluete. Pastatai paprastai formuoja horizontalius, tarsi prie žemės priglundusius vientisus, kone unifikuotus darinius, ir tik iš arti atsiskleidžia tokio vieningo tūrio vidinė įvairovė, kurią sudaro plano ypatumai, prieangiai, detalės bei puošyba. Retais atvejais tūris būna sudėtingesnis, L ar T formos, tačiau taip pat išlieka pakankamai vientisas, dengiamas kuplaus šlaitinio stogo. Skirtingos paskirties, nors panašių tūrių sodybos trobesiai, vis dėlto, nesunkiai atskiriami pagal išorinius bruožus: pastato vietą, angas, apdailą, puošybą, net ir pagal statybos kokybę. Sodyboje labai aiški architektūros hierarchija, kurią ženklina struktūriniai ir estetiniai požymiai: pavyzdžiui, gerojo kiemo erdvė, supama dekoruotų pastatų.

Planinė pirkios sandara remiasi kvadratinio plano formos rentinio su prijungta kone tokio paties dydžio priemene schema. Ji varijuojama prie priemenės prijungiant priestatus, antrą galą, prieangį, kartais planas būna ir kryžmiškas. Prieangiai dažniausiai vienaaukščiai ir atviri, nors būtent Rytų Aukštaitijoje paplitę ir uždari dviaukščiai. Dar vienas būtent šiame regione pasitaikantis pirkios variantas – su šonine per visą pastato ilgį galerija, puikiai tinkančia šiandien pamėgtoms terasoms. O ir pailga gyvenamojo būsto forma su įėjimu per šoninės kraštinės vidurį – labai racionali

schema, tinkama šiuolaikiniam būstui, kuriame dažnai norima turėti pakankamai sienų plotų apšvietimui, erdvių, artėjančių į kvadratą patalpų, patogaus paskirstymo, mažai koridorių. Langų plotų didinimas – atskiras klausimas. Viena vertus, jų plotas nuolat didėjo nuo tų laikų, kai angos buvo tik rąsto pločio, užtraukiamos medine lentele ar pūsle, tačiau šiais laikais mėgiamos vitrinos per visą sienos plotį retai tebūna tektoniškos ir ardo visybišką rentinio vaizdą. Tačiau jeigu jos nedominuoja išorinio perimetro plokštumoje, jų vaizdas gali būti priderinamas prie tradicinio tūrio.

Tradicinė architektūra yra pabrėžtinai tektoniška – tai reiškia, jog jos pavidalas, puošyba atitinka konstrukcinę logiką, kyla iš statybinių sprendimų ir net juos išryškina. Pažymėtina, kad visas senojo Lietuvos kaimo statinių dekoras akcentuoja konstrukcinius mazgus bei angokraščius, t. y. vietas, kurios yra konstrukciškai, o taip pat ir simboliškai reikšmingos. Tokiu būdu ūkinis tikslingumas susilieja su estetiniu ir net mitiniu įprasminimu. Tikslingumas reiškiasi visur: pastatų ir jų dalių dydžiai atitinka paskirtis, jie patogūs naudojimui; net puošyba kokybiškiau apdailinta ten, kur yra aiškiai matoma. Stambios detalės sudaro foną smulkiems raižiniams – mastelio klausimas taip pat sprendžiamas tiek utilitariniame, tiek estetiniame lygmenyse.

Tikslingumas tradicinėje architektūroje reiškiasi ir pastatų formų atitikimu funkcijai, tuo remiantis galima bandyti atsakyti į aktualų klausimą dėl dalies senųjų funkcijų nunykimo ir naujų atsiradimo bei galimybės naujuosius poreikius įkomponuoti į senuosius tūrius. Naujoviškai ūkininkaujant ar tiesiog gyvenant bei poilsiaujant kaime, kyla praktiniai klausimai, kaip panaudoti klėtis, kluonus, tvartus ir į kokius tūrius talpinti svečių namus, dirbtuves, studijas, biurus, garažus, kartais ir pokylių ar parodų sales. Tradicinėje architektūroje tai buvo sprendžiama organiškai ir nuosaikiai: atsiradus naujo pastato poreikiui (kuriam netiko nė vienas iš tradicinių tūrių), jis įgydavo tai paskirčiai tinkamą bei derančią prie visumos išraišką ir pagal bendrą logiką būdavo įkomponuojamas į sodybos erdvę. Funkcijos buvo aiškiai atpažįstamos pagal tipologinius bruožus, todėl nekildavo neaiškumų dėl atskirų architektūros objektų paskirties, kas nesunkiai gali nutikti „iš viršaus nuleidžiant“ naujoviškų statinių projektus.

Tačiau nuosekli šio proceso raida nutraukta, tad tenka bandyti iš naujo suvokti, kokiais principais remiantis sodybos erdvinė sandara turi reaguoti į kintančius poreikius. Problema kyla dėl to, kad dažnai į kaimą ateina jame negyvenę žmonės, tiek nauji savininkai, tiek projektuotojai, o miestiečiui gamta yra svetimybė, jam įprastas kitas santykis su aplinka, dažnai ego-centriškesnis, agresyvesnis, nes būtent taip galima atsilaikyti sugrūstoje miesto erdvėje. Tokiu atveju nėra patikimas kūrybinis instinktas, juo labiau, kad dažnai

trūksta ir elementaraus išmanymo. Reikia pastebėti ir tai, kad beatodairiškai atmesdami senąsias gyven-senos formas, kaip pasenusias, netinkamas, dažnai atmetame ir racionalias per šimtmečius susiklosčiusias sandaras bei principus, kurie puikiai tinka dabarčiai (žr. 2 pav.).

Kompozicinės priemonės, atpažįstamos senųjų sodybų pavidaluose

Sodybos struktūrą tinka apibrėžti kaip sudėtingą tvarką, kurioje visi elementai turi nustatytą vietą, būdingus ryšius, tačiau visa tai nėra įsprausta į formalų kanoną, o priklauso nuo daugelio aplinkybių: gamtinių, kultūrinių, socialinių. Tai nusakoma vieningumo, ansambliško savybėmis, kurias lemia visa grupė formaliųjų kompozicijos dėsnų, atpažįstamų senųjų sodybų sandaroje. Sudėtinga vienovė – kone labiausiai apibendrinanti sąvoka, nurodanti tvarkos ir laisvumo derinį. Tradicinėje architektūroje visa kas natūraliai randa savo vietą, tad net ir proporcijos, tai yra dydžių ir formų santykiai tarp atskirų elementų nėra griežtai apibrėžti – visa priklauso nuo gyvenimo logikos, kurią diktuoja ir konstravimo ypatumai, ir patogumas, ir estetikos bei simbolinio įprasminimo poreikis. Pavyzdžiui, dažniausiai naudojamas rąsto ilgis gali formuoti tam tikrą patalpų modulį, o rentinio stabilumui reikalinga, kad jame kertamos angos nebūtų per arti krašto ir pan. Raiškiausia tendencija – sienų ir stogo aukščių santykis, kuris variavo besikeičiant statybos būdams, tačiau stogų aukštis visuomet išliko didesnis arba lygus sienų aukščiui. Pastovesnis yra stogų nuolydis, svyruojantis tik tarp 42–48° – toks jis teikia atsparumą vėjams bei krituliams, taip pat turi įtakos konstrukcijos pobūdis ir dangos medžiaga. Vienodas ar panašus stogų nuolydis paprastai būdingas visiems sodybos statiniams, ir tai suteikia jos kompozicijai vieningumo, ansambliško.

Dažnai atpažįstamas ritmas: jis reiškiasi visų pirma konstrukcinių elementų dėstymo logika, taip pat puošybos detalių tvarka, nuosekliu želdinių sodinimu ir pan. Akivaizdu, kad jis nėra primetamas formaliai (nors gatvinių režinių kaimų struktūroje – būtent taip), bet kyla iš vidinės reiškinio kūrimosi logikos, panašiai kaip gamtoje. Simetrijos taikymas taip pat artimas gamtos deriniams: kuo smulkesnė struktūra – tuo griežtesnė simetrija: stambiose kiemų erdvėse galima tik išvelgti tam tikrus dažnai menamus centrus ar ašis, statinių formos paprastai jau paklūsta veidrodinio atspindžio simetrijai, o puošybos elementai yra būtinai simetriški, vienodi, tvarkingai išrikiuoti.

Visa erdvinė sąranga grįsta niuansu: jau minėti perėjimus tarp erdvių minkštinantys prieangiai, ribas švelninantis puošybos, tvorų ažūras, vienos kilmės pastatų formos, medžiagos, konstrukcijos. Jei naudojamas kontrastas, akcentuojamos svarbesnės erdvės dalys: išryškinamos ribos, praėjimai, centrai, puošyba

ir spalva – tai tektoniškai, simboliškai reikšmingos detalės, kurios yra tik nedideli intensyvios raiškos taškai nuramintame fone. Jų nedaug: saikas yra vienas būdingesnių bruožų, lietuvišką kaimo architektūrą skiriantis, pavyzdžiui, nuo kaimynų slavų. Kita vertus, saikingas resursų naudojimas savaip būdingas bet kuriai etninei kultūrai, o jo peržengimas, tam tikrų vietų akcentavimas kaip tik ir rodo jos išskirtinius pasirinkimus, pagrįstus vidine logika, todėl neardančius visuomenės vientisumo.

Taigi, formų, medžiagų ir spalvų vieningumas yra kone pagrindinė sąvoka, apibūdinanti erdvinę kompozicinę sodybos ir pastatų sandarą, kuri kartu yra labai turtinga įvairių pavidalų, sudėtingų derinių, nepasikartojančių elementų. Šiai įvairovei suvienyti padeda griežta, nors ir nedeklaratyvi hierarchija: jos viršuje aiškiai vyrauja gerojo kiemo erdvė, supama svirno ir gyvenamojo būsto. Raiškus sodybos erdvių dalijimas (kaip minėta: tvoromis, pastatais, želdiniais) taip pat palankus aiškiai struktūrai, o tipologinė statinių išraiška leidžia atskirti, atpažinti erdvines priklausomybes. Visa tai iš vidaus sutvarko sudėtingą, daugybei paskirčių (kone visam gyvenimui!) pritaikytą sodybos erdvę, kurią pati gyvenimo logika ir surikiuoja (žr. 3 pav.):

3 pav. Pavyzdžiuose, atitinkančiuose tradicinės architektūros principus, matyti jai būdingi bruožai: vieningumas, nedeklaratyvi hierarchija, saikas, tektoniškumas ir tikslingumas, o taip pat simetrijos, ritmo, proporcingų dalių dydžių požymiai (Bertašiūtė, 2010; 23, 63 p.)

Išvados

Pritaikyti šiandieninei gyvensenai tradicinės formos – visuomet rizikingas bandymas, kadangi jis neišvengiamai susilauks priekaištų tiek iš vienos – senosios kultūros tęstinumo apologetų, tiek iš kitos – modernumo šauklių pusės. Jis rizikingas ir pačia savo esme: kaip seną rūbą pritaikyti naujam turiniui ir ar tai įmanoma iš viso. Tokį bandymą įgalina istoriniai pavyzdžiai bei akivaizdus aktualumas. Jį atliekant išryškėja keletas teiginių:

1. Istorija atrenka kas vertinga, išlieka tai, kas prasminga. Bet tuo negalime aklaik pasikliauti, nes globalizacija bei industrializacija remiasi kita vertybių sistema ir senojo kaimo tradicija nepatenka į ekonominio intereso zoną. Istorinių procesų kitimą vykdo ir reguliuoja kintanti visuomenės sąmonė, kuri šiandien yra itin įvairialypė, dažnai net suskilusi į priešingas stovyklas. Tai galioja ir profesionalų bendruomenėms. Pavyzdžiui, miesto ir kaimo kultūros, modernios ir tradicinės gyvensenos šalininkai nesutaria visų pirma dėl pamatinių nuostatų. Iš dalies ir todėl, kad trūksta dialogo, nes galbūt bendražmogiškos vertybės leistų rasti bendrus vardiklius. Todėl aktyvuoti šiam klausimui skirtas diskusijas – vienas iš sprendimo paieškos

būdų. Postmodernistiniame pasaulyje gali koegzistuoti įvairios kultūrinės formos, tačiau išlieka klausimas dėl jų bendrabūvio sąlygų, atskirų kultūrinių arealų vientisumo, vieno artefaktų su kitais derinimo principų. Nušviečiant šią problematiką dera atkreipti dėmesį, jog kone visuotinai pripažinta saugomų teritorijų kraštovaizdžio reguliavimo politika (nekeliant klausimo dėl atskirų jos segmentų) ir išreiškia savitų teritorijų, kompleksų saugojimo nuo stichiškų pokyčių nuostatą.

2. Kultūros perimamumas yra nuoseklus procesas, kurio metu vieni požymiai keičiasi, daugeliui kitų liekant stabiliais. Todėl kalbant apie tradicijų tęstinumą svarbu nustatyti, kurios dalys jau yra pribrendusios kitimui, o kurios gali ir turi išsaugoti buvusias formas. Architektūra yra formų kalba. Tai yra kritinė atpažįstamų reikšmių kiekio riba, kurias pakeitus naujomis prarandama perteikiamoji prasmė – ji tampa nebesuvaldoma naujame kontekste. Architektūra nuolat, kartu su sąmonės pokyčiais kito, kartais nustelbdama ir paneigdamas senąsias formas, tačiau tradicinės statybos atveju iki pat XX amžiaus pradžios išliko pamatiniai dėsniai, tarsi karkasas, kurio tvirtumui, atpažįstamumui buvo nepavojingi daliniai pokyčiai. XX amžiuje prasidėjęs reglamentavimas ir naujų gyvenimo standartų įtaigojimas po truputį vedė link kaimo statybos supanašėjimo, regioninių bruožų praradimo.

3. Įvertinti pasikeitusius ir, juo labiau, besikeičiančius poreikius nėra paprasta. Čia taip pat reikalingi tam tikri tyrimai, apimantys ne tik sociologines apklausas, bet ir prognozavimą, kuris visuomet rizikingas. Tačiau yra keletas žinomųjų: kaimo bendruomenė yra tapusi kur kas labiau susiskaidžiusi, pasikeitus dalies sodybų šeiminkams, kurių dauguma jau nebeveda ūkio, o buvimą kaime sieja su poilsiu ar „laisvalaikio daržininkavimu“. Miestietiškas požiūris į kaimą gali sugriauti nuo seno susiklosčiusią reikšmių hierarchiją, netiesmukiškos atitikties gamtai formantus, todėl reikalingas įvairių sričių profesionalų dėmesys kaimui ir jo architektūroje vykstantiems procesams. Taip pat yra itin svarbus visuomenės švietimas. Pasiūlyti naujai gyvensenai tinkamus ir tradicijas puoselėjančius gyvenamosios erdvės formų pavyzdžius – vienas švietimo proceso elementų.

4. Dauguma bandymų tęsti kaimo architektūros tradicijas yra sveikintini, tačiau jie turi būti profesionalūs, sąžiningi, sąmoningi ir argumentuoti. Pirmiausia dėmesys kreiptinas į stambius, struktūrinius iš toli matomus, todėl stipriai veikiančius kraštovaizdį dėmenis: pastatų ir želdinių išdėstymą, silueto konfigūraciją, formos pobūdį, proporcijas, spalvas. Atskirų elementų dydžiai, jų tarpusavio deriniai, kurių medžiagiškumas aiškėja kiek priartėjus ir kurie tampa itin svarbūs, betarpiškai būnant sodybos erdvėje. Jie vis dar ženkliai veikia aplinką, todėl saugomose teritorijose jų raiška turi būti aptarta. Puošybės pobūdis,

plano sandara, funkcinė dermė – dar glaudesnio santykio su architektūra raiškos dalykai, itin svarbūs gyventojams, todėl menkiausiai galimi reglamentuoti, nors profesionali konsultacija galima ir dažnai būtina.

5. Tradicinės architektūros sandaros bruožai atspindi aplinkoje, supančioje gamtoje esančius dėmenis, kraštovaizdžiui būdingus erdvių derinimo ypatumus. Jų išskyrimas, įvardijimas – sudėtinė tęstinumo projekto dalis. Mūsų dienų uždavinys – pamatinių senųjų sodybų sandaros dėsnų atpažinimas, įvardijimas ir taikymas, kreipiant dėmesį į kiekvieno krašto savitumą. Todėl apibūdinus bendriausius principus, tokius kaip vieningumą, tikslingumą, tektoniškumą, hierarchiją, saiką bei atitikimą formaliesiems kompoziciniams dėsniams (proporcijos, simetrija, ritmas, niuansas), išvalgas reiktų gilinti išskiriant regioninius požymius. Viena galimybių, reikalaujanti specialaus tyrimo, tačiau jau turinti pagrindą – atlikti viso krašto ir atskirų smulkių regionų kaimo architektūros atitikmės kraštovaizdžio formantams analizę (remiantis Lietuvos Respublikos kraštovaizdžio erdvinės struktūros įvairovės ir jos tipų identifikavimo studija, atlikta 2007 m. (Lietuvos kraštovaizdžio studija, 2007)).

Literatūra

1. Andriūšytė A. (2010). Tradicijos perėmimo gairės: etninės architektūros kompozicija. *Tautosakos darbai*, XXXIX, 116–138.
2. Baršauskas J. (1956). *Lietuviškos kolūkiečio sodybos architektūra*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
3. Bertašiūtė R. (sudarytoja). (2010). *Kaimo statyba: Rytų Aukštaitija*. Rytų Aukštaitijos architektūros pavyzdžių katalogas. Kaunas: Lututė.
4. Bertašiūtė R., Čepinskis S. (2011). *Kaimo statybų tvarkymas ir reguliavimas tarpukario Lietuvoje*. Liaudies kultūra. Vilnius.
5. Čigriejus E. (1994). *Sodybinis gyvenamasis namas*. Vilnius: Academia.
6. Jankuvienė E., Jasaitis J. (2009). Šiuolaikinė lietuviška sodyba kaime: lūkesčiai ir nauji sprendimai, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2009, 3 (16), 202–208.
7. Jasaitis J. (2008). Šiuolaikinio lietuviškojo kaimo vizijos kūrimas, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2008, 2 (11), 15–27.
8. Januševičius P. (1917). *Namai. Jujų svarba, vieta, padėjimas, stilius medega, statymas, papuošimas, išvaizdos ir planai*. Kaunas Saliamono Banaičio spaustuvė.
9. Kaimo architektūra 2008–2009. Lietuvos regionų tradicinė kaimo architektūra. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=7011&p_d=92644&p_k=1>.
10. *Kolūkiečio gyvenamasis namas* 1951. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
11. Lamauskas, A. (2010). Įdomiausias 2010 m. Lietuvos kaimo turizmo sodybos. Prieiga per internetą: <http://www.lkas.lt/index.php?subaction=showfull&id=1293387749&archive=&start_from=&ucat=3&>.
12. Lietuvos kraštovaizdžio studija 2007. Lietuvos Respublikos kraštovaizdžio erdvinės struktūros įvairovės ir jos tipų identifikavimo studija. Prieiga per internetą: <http://www.am.lt/VI/index.php#r/1144>.
13. Reisonas K. (1926). *Žemės ūkio statyba*. Kaunas: Žemės ūkio departamentas.
14. Reisonas K. (1928). *Molio statyba*. Kaunas: Žemės ūkio rūmai.
15. Šešgelgis K. (1998). *Gatviniai ir vienkieminiai Aukštaitijos kaimai*. Vilnius: Savastis.
16. Šešgelgis K. (1996). *Lietuvos urbanistikos istorijos bruožai: (Nuo seniausių laikų iki 1918 m.)*. Vilnius: Mokslo in enciklopedijų leidykla.
17. Švipas V. (1936). *Kaimo statyba*. Kaunas: Žemės ūkio rūmai.
18. Vanagaitis R. (1922). *Ūkio statyba*. Šiauliai: Kultūra.
19. Vosyliūtė A. (2010). Kaimas: erdvė ir žmogus, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2010, 3 (19), 12-21.
20. Арахо И. (1982). *Архитектурная композиция* [науч. изд.]. Москва: Высш. шк.

Andriūšytė, A., Bertašiūtė, R., Benetytė, S.

Continuity of Traditional Architecture in Contemporary Village

Summary

Continuity of building tradition today is particularly relevant to the changing lifestyle in the countryside. This article concerns development perspective of the building tradition and inherited homestead through its structural analysis. The main distinguishes of the structural features and their application likely to enable the continuity of tradition. It is based on the hypothesis that vernacular architecture reflects the surrounding elements of nature as well as characteristic peculiarities of space coordination in the landscape occurs. From the beginning of the twentieth century till now there were some attempts to ensure regional features of vernacular architecture, but the proposals of structural

analysis are insufficient and lack regional characteristics. It is necessary to find means of expression, of the functional space purpose with consistency of an internal logic of this development. It is also necessary to determine which parts have already lost its function and the other which can and should preserve its old forms. Recently published catalogue of the designed architectural examples „Vernacular architecture: East Lithuania“ (Kaimo statyba: Rytų Aukštaitija, 2011) is an attempt to put into practice the theoretical insights as well as to illustrate this article. It offers solutions to the problems and suggestions to use structural means.

The history selects values and time gives a sense to this heritage. Since the old rural tradition does not comply with contemporary economical interest in the world of globalization and industrialization we can not blindly rely on it. Changes and evolution on historical processes are based on public consciousness which today is highly diverse often even splits into opposite camps. The same situation is valid for the professional communities. The only one right way to find solution is dialogue and discussion for common denominators between the academic society and the public. Post-modern world can coexist in different cultural forms but still remains a question of cultural integrity of different natural areas, interaction between them, coordination of the artifacts principles and conditions. Therefore in terms of continuing / living tradition is important to establish the basic consistent patterns and forms for modeling architecture in a contemporary life.

It is not easy to assess the changes of the subsistence and its needs. Rural community has become much more fragmented. Rapid change of homestead owners from an old generation to the new changed its purpose from a villa-

ge farm to „leisure gardening“. Town – dweller approach to the village is threatening and unfriendly, it can destroy the traditional values and meanings formed during the centuries. Therefore in consideration of this process public education is so important. None the less important is consensus of the professionals / architects to decide the main features of architecture as most valuable to use in their projects. The fundamental principles of vernacular architecture describe the concepts of unity, relevance, tectonic, hierarchy, moderation / temperance. In addition they accord /correspond with the formal laws of design - proportion, symmetry, rhythm, and nuance. It is important to target the logic on structural planning typological labeling and decoration. Features visible from a distance as buildings, green placement, silhouette configuration, shapes character, proportions and colors strongly influence the landscape. It is believable that regional features of vernacular architecture are not straightforward - they meet on structural level, correlate with the specific features of natural environment and this field has the prospect for further research.

Keywords: traditional architecture, continuity, structural and regional features.

Straipsnis recenzuotas.

Straipsnis gautas 2011 m. rugsėjo mėn., priimtas 2011 m. gruodžio mėn.

The article has been reviewed.

Received in September 2011; acceptep in December 2011..



1 pav. Sodybos erdvę sudaro hierarchiška kiemų sistema; kiemus formuoja juos supantys statiniai bei želdiniai, kuriantys pusiau uždaras nuosaikių dydžių erdvinės struktūras (Bertašiūtė, 2010; 37, 43 p.)

2 pav. Tradicinių formų pritaikymas naujiems poreikiams: miestiečių mėgiama terasa įtraukta į tūrio vidų, kad neardytų jo vientisumo, didelė kluono erdvė panaudota pobūvių salei (Bertašiūtė, 2010; 57, 102 p.)



3 pav. Pavyzdžiuose, atitinkančiuose tradicinės architektūros principus, matyti jai būdingi bruožai: vieningumas, nedeklaratyvi hierarchija, saikas, tektoniškumas ir tikslingumas, o taip pat simetrijos, ritmo, proporcingų dalių dydžių požymiai (Bertašiūtė, 2010; 23, 63 p.)